

# ІСТОРІЯ

УДК 94(397),,-0218/-0201”

*Андрій КОЗАК*

## **ПОЛІТИКА БАРКІДІВ КІНЦЯ III ст. до н.е. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСОБЛИВОСТІ КАРФАГЕНСЬКОЇ СТРАТЕГІЇ У ДРУГІЙ ПУНІЧНІЙ ВІЙНІ (218-201 до н.е.)**

*У статті розглядається контроверсійна проблема формування стратегічних цілей карфагенян у часи Другої Пунічної війни. Автор аналізує становище і політику держави Баркідів, а також особливості її взаємодії із Карфагеном у кінці III ст. до н. е. Відтворюються ключові особливості пунійської військової стратегії, зокрема опора на створення обширної середземноморської коаліції. Автор доводить значний вплив проримської пропаганди на доступний корпус античних джерел, котрі описують вказаний період.*

**Ключові слова:** Карфаген, Рим, Пунічні війни, держава Баркідів, армія Баркідів, Ганнібал, Газрубал, Магон, антична Іспанія, елліністичне військове мистецтво, карфагенська дипломатія.

*Андрей КОЗАК*

## **ПОЛИТИКА БАРКИДОВ КОНЦА III в. до н.е. И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ОСОБЕННОСТИ КАРФАГЕНСКОЙ СТРАТЕГИИ ВО ВТОРОЙ ПУНИЧЕСКОЙ ВОЙНЕ (218-201 гг. до н.э.)**

*В статье рассматривается контроверсионная проблема формирования стратегических целей карфагенян во времена Второй Пунической войны. Автор анализирует положение и политику государства Баркидов, а также особенности ее взаимодействия с Карфагеном в конце III в. до н. э. Воспроизводятся ключевые особенности пунийской военной стратегии, в частности упор на создание обширной средиземноморской коалиции. Автор доказывает значительное влияние проримской пропаганды на доступный корпус античных источников, описывающих указанный период.*

**Ключевые слова:** Карфаген, Рим, Пунические войны, государство Баркидов, армия Баркидов, Ганнибал, Газрубал, Магон, античная Испания, эллинистическое военное искусство, карфагенская дипломатия.

*Andriy KOZAK*

## **POLICY OF THE BARCIDS AT THE END OF THE THIRD CENTURY BC AND ITS IMPACT ON THE FEATURES OF CARTHAGE STRATEGY IN THE SECOND PUNIC WAR (218-201 BC)**

*One of the most controversial issues of ancient history is the question of responsibility for the outbreak of the Second Punic War (218-201 BC) and guide policy formation and strategic objectives of the Carthaginians in times of armed conflict. Disputes against him began in the pages of the works of ancient authors, however, do not lose their*

*intensity today. It is often the researchers extrapolate them to the realities of modern warfare on events III. BC, which greatly affects the interpretation of the sources. Thus, the problem still needs to be a solution which is possible only through adequate objective assessment of specific policies Carthaginian elite particular kind Barcids their economic interests and built them in wartime system of alliances.*

*In any study of the role of the Carthaginians in the Second Punic War to take into account the complete absence today Punic sources of information which came to us only in the interpretation of friendly Roman authors. Just realizing this fact can correctly identify a global strategy and goals Carthaginians in times of confrontation with the Romans. It should be noted that both Rome and Carthage were guided by the ruling class, whose representatives showed itself primarily in the political and military spheres. However, if the achievements of Roman politicians are relatively well documented, the data are insufficient Punic prosopography.*

*Of course, many of the leading politicians Punic sought to avoid direct military confrontation, but the uncompromising attitude of Rome to the Carthaginian Hannibal consolidate society. Metropolis and state of the Barcids were against the common enemy united front. Of course, this does not mean that there were no differences between the different interests of the ruling circles of Carthage. On the contrary, certain contradictions between Punic elites clearly reflected in geopolitics and specific purposes of war. Despite the political tensions, which, of course, occasionally arise between the parties Punic influence, as is typical for any oligarchic society based on competition has always been a place for compromise between the Council and the commander on the ground.*

*Top priority Carthage strategy was to avoid any military operations in Africa, which stemmed primarily from large landowners wish to protect their high-performance economy Medjerda Valley and the peninsula of Cape Bon. In addition, planned to allocate substantial forces to the defense holdings in Spain, thus protecting the economic interests of political groups associated with Barcids and getting significant revenue from mining Iberian Peninsula. Finally, the high hopes pinned on the reconquest of Sicily and Sardinia, thus rallying political groups, representatives of which were mainly involved in international trade. These were the main postulates underlying the strategic plans of Hannibal, which provided for the war in Italy, and a broad coalition against Roma.*

*Barkids feeling the gradual strengthening of Rome, which is increasingly threatened the very existence of Carthage, challenged the Italian city. Hannibal, taking into account the experience of predecessors, relied on the strategy of creating a vast coalition against Roma and forcing the enemy to peace in the new global balance of power. Ultimately organization of unions, which encompassed almost the entire Mediterranean, mobilization of vast material and human resources brilliant military victories were in vain.*

**Keywords:** *Carthage, Rome, Punic Wars, Army of the Barcids, Hannibal, Hasdrubal, Mago, Ancient Spain, Hellenistic art of War, Carthaginian diplomacy.*

Однією із найбільш контрверсійних проблем античної історії є питання відповідальності за початок Другої Пунічної війни (218-201 рр. до н.е.), а також керівництва політикою та формуванням стратегічних цілей карфагенян у часи цього збройного конфлікту. Суперечки стосовно нього почалися ще на сторінках праць давніх авторів, однак і сьогодні вони не втрачають своєї напруженості. При цьому часто дослідники екстраполюють реалії сучасних їм війн на події III ст. до н.е., що значно впливає на інтерпретацію джерел. Таким чином, проблема до сих пір потребує свого вирішення, яке можливе лише через адекватну об'єктивну оцінку особливостей політики карфагенських еліт, зокрема роду Баркідів, їх економічних інтересів та побудованої ними у часи війни системи союзів.

Римський історик Фабій Піктор, котрий особисто приймав участь у Другій Пунічній війні і низці передуючих їй військових зіткнень, вперше висловив твердження, згідно якого саме користолобство та жага влади Газдрубала Красивого, а також його абсолютна незалежна від Ради Карфагена політика в Іспанії заклали перші підвалини майбутнього пунійсько-римського конфлікту (Polyb. III. 8-11). Натомість грецький автор Полібій вказує, що уже Гамількар Барка «як тільки приборканням повсталих найманців було забезпечено спокійне існування Батьківщини, негайно звернув свої думки на справи Іберії, де розраховував знайти кошти для війни з римлянами». Отже, причиною війни слід вважати успіхи карфагенян в іберійських справах, тому що, покладаючись на тамтешні війська, вони сміливо почали названу вище війну (*Другу Пунічну – А. К.*)» (Polyb. III. 10). Як видно із логіки подібних роздумів, античні історики намагалися довести, ніби причини нової війни почали виникати, головним чином, внаслідок карфагенської політики на Піренейському півострові, у той час як роль Рима, відповідно, була зведена до мінімуму.

Насправді ж зачатки конфлікту були пов'язані з безпосереднім втручанням Риму у ті самі пунійські «іберійські справи» [3, с. 250; 9, р. 45; 16, р. 40]. Причиною зіткнення було прагнення римлян зупинити блискавичну експансію Карфагену і держави Баркідів на Піренейському півострові (*рис. 1*). За аналогією із Першою Пунічною війною (264-241 рр. до н. е.), коли яблуком розбрату стало місто Мессана, протистояння розгорнулося за греко-іберійське поселення Сагунт, на котре претендували обидві сторони (Polyb. II. 1. 6-30; Liv. XXI. 1-19; App. Iber. 7-13, Hann. 2-3, Lib. 6; Zon. VIII. 21-22; Cic. Phil. V. 27; Flor. I. 22. 1-9; Eutr. III. 7.2- 3; Oros. IV. 14. 1-3. Cat. Orig. 84). Баркіді намагались утвердитися на землях, які належали до їх сфери впливу за міжнародними договорами [1, с. 113; 21, р. 252; 37 р. 210], Рим же прагнув перетворитися на велику Середземноморську державу. Таким чином, коренем протистояння

була Іспанія, її багаті ресурси та стратегічне значення для Карфагену, котрий у період, що розглядається вже відновив свою колишню силу.

Римський автор Тіт Лівій намагається передати ескалацію напруги напередодні початку бойових дій в драматичному монолозі лідера антибаркідських сил Карфагену Ганнона Великого перед Радою Чотирьохсот: «Я цього юнака (*Ганнібала – А. К.*) тому ненавиджу настільки пристрасно, бо він, подібно фурії, розпалив цю війну. На мою думку, його не тільки слід видати як очисну жертву за порушення договору, але навіть якби ніхто не вимагав, і тоді його слід було б вивезти куди-небудь за крайні межі земель і морів, ув'язнити у такому місці, звідки б ні ім'я його, ні звістка про нього не могли дійти до нас, де б він не мав ніякої можливості турбувати наше мирне місто. Отже, ось моя думка: слід негайно ж відправити посольство в Рим, щоб висловити римському Сенату наші вибачення; інше посольство має наказати Ганнібалу відвести військо від Сагунта і потім, в задоволення договору, видати його самого римлянам; нарешті, я вимагаю, щоб третє посольство було відправлено в Сагунт для відшкодування збитків жителям» (Liv. XXI. 10. 11-13). Зрозуміло, що подібна сцена є доволі тенденційною і, як у випадку з попередніми джерелами, покликана покласти провину за початок війни на конкретних пунійських політиків.

Ідея буцімто внутрішнє суперництво в Карфагені могло зайти настільки далеко, що почалися заклики до державної зради (саме так можна трактувати видачу Ганнібала) є абсолютним спотворенням реальності. Навіть коли Ганнібал повернувся з Італії, так і не досягнувши цілей кампанії та програв вирішальну битву при Замі-Наррагарі (202 р. до н.е.), наслідком чого стала беззаперечна капітуляція Карфагену, не йшла мови про його видачу [2, с. 161; 11, р. 227; 12, р. 260]. Тому доволі важко повірити, ніби Ганнон і його партія вимагали подібного ще до початку бойових дій на тлі визначних успіхів Барки. Швидше за все, знаючи про існування двох протиборчих фракцій у Карфагені, проримські автори створили легенду про передумови війни, таким чином поклавши всю вину за її розв'язання на рід Баркідів і, зокрема, особисто Ганнібала.

Можна припустити, що ідея протистояння між Баркідами і Карфагеном сягає саме до Фабія Піктора, який усіма силами намагався звільнити Рим від будь-якої провини за розв'язання Другої Пунічної війни. Проримські автори зображують громадську думку пунійців розділеною до такої міри, що значна частина карфагенян стояла на проримських позиціях і для того, щоб розрядити кризу була готова навіть пожертвувати реальним підбурювачем війни, а саме Ганнібалом. В заявах такого роду лунає голос відвертої римської пропаганди. Реальна ситуація була кардинально

іншою. Це яскраво демонструє подальший розвиток конфлікту, у ході якого Ганнібал міг розраховувати на постійну суттєву підтримку свого рідного міста протягом двох десятиліть (Polyb. III. 8. 9-11, III. 21, IX. 22). Насправді в Карфагені мало місце тотальне обурення проти Риму. Ненависть спричинена підступним захопленням римлянами Корсики та Сардинії подвоїлась через зазіхання на іспанські володіння пунійців. Крім того представники Риму в цей час показували демонстративно різку поведінку і зневажливе ставлення, що теж розглядалося, як навмисна відверта провокація [23, р. 205; 27, р. 20; 37, р. 213]. Через усе перелічене, а також з огляду на значні успіхи експансії на Піренейському півострові, карфагеняни надзвичайно прагнули до вступу у війну, звинувачуючи в ній саме римську підступність (*perfidia*). Як видно із наведених прикладів, при будь-якому дослідженні ролі карфагенян у Другій Пунічній війні потрібно враховувати повну відсутність на сьогоднішній день пунійських джерел, відомості із яких дійшли до нас лише в інтерпретації дружніх Риму авторів. Тільки усвідомлюючи цей факт можна правильно визначити глобальну стратегію і цілі карфагенян в часи протистояння із римлянами.

Варто зазначити, що як Рим, так і Карфаген керувалися правлячим класом, представники якого проявляли себе в першу чергу у політичних і військових сферах. Однак, якщо досягнення римських політиків є відносно добре документованими, то данні пунічної просопографії недостатні [17, р. 50-150]. Грецькі і римські автори, такі як Полібій, Діодор Сицилійський, Тіт Лівій, Корнелій Непот або Аппіан Александрійський, як правило, описують карфагенських державних діячів коротко і часто спотворено [12, р. 260-265; 21, р. 251]. Найбільш важливими політичними фігурами вказаного періоду, безумовно, були представники династії Баркідів: Гамількар і його сини Ганнібал, Газдрубал та Магон, а також їх політичні союзники, найбільш відомими з яких були Газдрубал Красивий та Гісгон бен Газдрубал. Протистояла їм фракція на чолі із згаданими вище Ганноном Великим і Газдрубалом Бараном [7, с. 127-130; 17, р. 150].

Ганнон Великий вперше проявив себе під час Першої Пунічної війни, коли зумів здійснити декілька надзвичайно вдалих походів у глибину Африки, захопивши область Тебесса та місто Гекатомпіли на півдні Нумідії (Polyb. I. 1. 10, I. 72-73; Diod. IV. 18. 1). Згодом він фігурував, як один із командуючих карфагенською армією та головний антагоніст Гамількара Барки під час Лівійської війни (240-238 рр. до н.е.). Ганнон відстоював інтереси великої земельної аристократії, яка прагнула розширити хору та африканські володіння Карфагена, а також збільшити кількість залежних лівійських і нумідійських племен. Швидше за все,

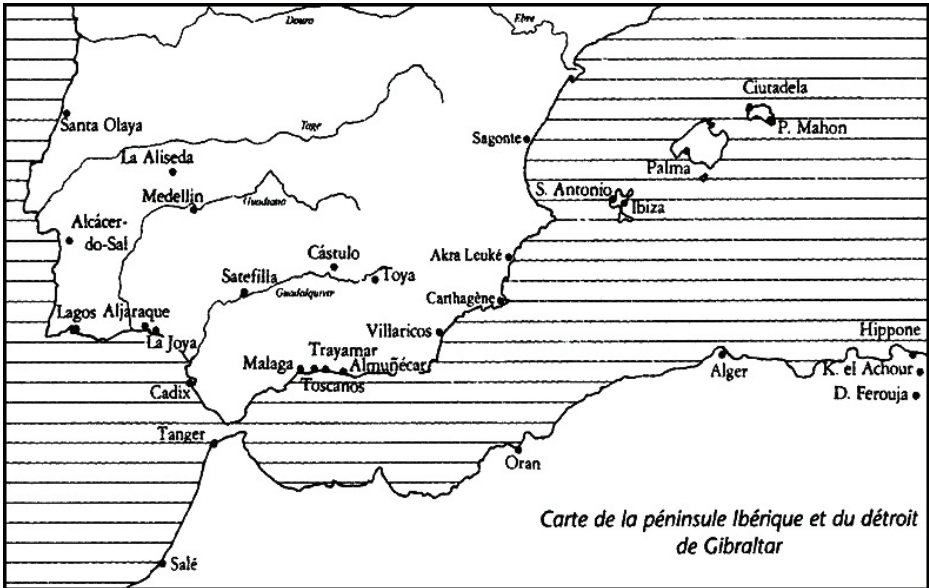


Рис. 1. Території, що входили у склад Держави Баркідів

ідеалом для цієї верстви була сусідня держава Птолемеїв, де македоно-еллінська верхівка отримувала великі багатства за рахунок праці місцевого африканського населення.

Гамількар Барка й ті хто стояв за ним переслідували протилежну мету. Їх інтерес був спрямований на середземноморські території. Ця фракція планувала компенсувати втрату Сицилії та Сардинії за рахунок створення нових підвладних територій в Іспанії з особливим статусом (*ετικράτεια*). Їм вдалося досягти своїх цілей внаслідок іберійської експедиції Гамількара, котрий захопив долину річки Гвадалквівір та значні території на східному узбережжі Піренейського півострова (Diod. XXV. 10, 1-4; Nep. Ham. IV. 1-2; App. Iber. 1-4). Його наступник Газдрубал Красивий заснував місто Новий Карфаген, яке стало головною економічною та політичною базою розширення пунійської влади за межами Африки та виникнення лише формально залежної від Карфагена держави Баркідів [7, с. 110; 10, р. 97; 13, р. 451]. В той же час, це відкрило нові перспективи для комерційних проектів тих верств населення, інтереси яких відстоювали Баркіді: торговців, ремісників, суднобудівників.

Загалом мало що відомо про територіально-адміністративний устрій пунічної *ετικράτεια* в Іспанії. Ймовірно, безпосередньо підкорені території, за аналогією із землями в Північній Африці, були розділені на декілька адміністративних одиниць (*παυαί*), при цьому керувалися не лише військово-географічною, але і економічною доцільністю [18, р. 442-453;



**Рис.2.** Народи, які проживали в Північній Африці, і нумідійські царства в кінці III ст. до н. е.

26, р. 279-283] (рис.2). Можливо розміщення карфагенських військових контингентів в 210 р. до н. е., під час вторгнення Сципіона в Іспанію, слугує корисною підказкою. У той час держава Баркідів була розділена на три військові округи. Найзахідніший простягався вздовж узбережжя Атлантичного океану та гирла річки Тахо й був підпорядкований Газдрубалу бен Гісгону. Південний включав в себе області Уельви, Гадесу та Андалусії, ним керував Магон Барка. Східний від Карпетанії до Середземноморського узбережжя управлявся Газдрубалом Баркою.

Раптова смерть Газдрубала Красивого в 221 р. до н. е. створила певний вакуум влади [22, р. 87]. Обрання нового карфагенського головнокомандуючого в Іспанії, котрим став Ганнібал Барка, відбулося на військовій сходці і лише потім було затверджено Радою Карфагена (Polyb. III. 13. 4). Фактично, успіхи в Іспанії дозволили Баркідам беззаперечно утвердити власне керівництво, що підтверджується випуском нових монет (рис.3). Наразі точаться активні дискусії між дослідниками стосовно того, хто на них зображений, бог Мелькарт або ж самі Баркіди [8, р. 10; 13, р. 453; 38, р. 77]. Хоча, для епохи еллінізму взагалі часто характерне зображення правителів в божественному образі, граючи на подібній неоднозначності. Можна припустити, що Баркіди під впливом елліністичної традиції, порівнюючи себе з Мелькартом, підкреслювали свою владу. Тим паче, одним із міфічних подвигів згаданого бога було саме завоювання Іспанії й, таким чином, Гамількар з нащадками у цьому контексті продовжували його справу. Культ Мелькарта активно експлуатувався пунійською пропагандою, як синонім перемоги і був важливою зброєю експансіоністської політики Баркідів. В той же час

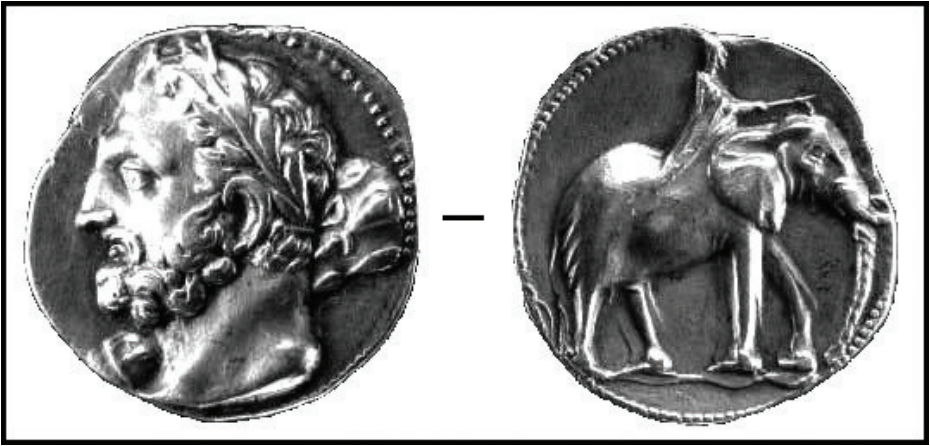


Рис.3. Срібний шекель Баркідів (колекція Британського музею)

карбування подібних монет яскраво свідчить про тенденцію до еллінізації цієї династії і панівних класів Карфагена.

У досліджуваній період політичні відносини в пунійському суспільстві відзначалися певною двоїстістю. Незважаючи на посилення впливу Баркідів, характер влади в Карфагені залишався незмінним. Гамількар, Газдрубал і Ганнібал, незважаючи на колосальні повноваження, завжди офіційно позиціонували себе як представники рідного міста, котрі діють від його імені. У той же час вони чудово розуміли, що їх влада тримається значною мірою на лояльності армії, а легітимність вимірюється успіхом військових кампаній і престижем. Саме цим пояснюється активне карбування монет і заснування нових міст за зразком Діадохів [39, р. 106; 26, р. 72-75]. Незважаючи на політичну напруженість, що, безумовно, інколи виникала між карфагенськими партіями впливу, як це характерно для будь-якого олігархічного суспільства, заснованого на конкуренції, завжди знаходилося місце для компромісу між Радою Чотирьохсот і головнокомандуючими на місцях. Натомість, заходи, які Баркідів вживали під час військових кампаній в Іспанії, а згодом в Італії завжди формально затверджувались у метрополії. Крім воєначальників, як Ганнібала, так і Газдрубала постійно супроводжували *συνέδρους* (синедрої) (Polyb. III. 20. 8, 71. 5), судячи з усього, представники Ради Карфагена, які здійснювали контроль за полководцями і доповідали про їхні дії. Проте, у штаб армії Баркідів крім пунійських офіцерів входили грецькі інтелектуали, представники африканських, кельтських, іберійських та італійських народів, як це було характерно для елліністичної військової традиції.



Звичайно, багато із провідних пунійських політиків прагнули уникнути прямого військового зіткнення, але безкомпромісне ставлення Риму до Ганнібала консолідувало карфагенське суспільство. Метрополія та держава Баркідів виступили проти спільного ворога єдиним фронтом. Це, звісно, не означає, що зовсім не існувало відмінностей між інтересами різних панівних кіл Карфагена. Навпаки, певні протиріччя між пунійськими елітами яскраво відобразилися на геостратегії та конкретних цілях війни.

Найвищим пріоритетом стратегії Карфагена було уникнення будь-яких бойових дій на території Африки, що впливало в першу чергу із бажання великих землевласників захистити свої високопродуктивні господарства в долині річки Меджера та на півострові мису Бон. Крім цього, планувалося виділити значні сили на оборону володінь в Іспанії, тим самим захистивши економічні інтереси політичних груп, пов'язаних із Баркідами, що отримували значний прибуток від видобутку корисних копалин Піренейського півострова. Нарешті, великі сподівання поклалися на відвоювання Сицилії та Сардинії, що мало згуртувати політичні групи, представники котрих займалися переважно міжнародною торгівлею. Такими були головні постулати, які лягли в основу стратегічних планів Ганнібала, що передбачали ведення війни в Італії та створення широкої антиримської коаліції [10, р. 110-135; 25, р. 301-330; 27, р. 99].

Цікаво, що дотримуватися саме цієї стратегії Ганнібал запрягнувся у храмі Мелькарта в Гадесі перед самим початком війни (Liv. XXI. 4. 9). Це виглядало доволі символічним вчинком. Справа в тому, що серед подвигів бога був один, який підходив для використання проти римлян. Коли Мелькарт гнав волів вбитого ним велетня Геріона через Іспанію, Галію і Італію, інший велетень Какус, котрий жив на Авентині (одному із семи римських пагорбів), намагався вкрасти тварин, однак був ввійманий та покараний. Таким чином, звертаючись до надзвичайно популярної в Західному Середземномор'ї фігури Мелькарта, Ганнібал демонстрував свою політичну програму, в основі якої був заклик до об'єднання під його командуванням всіх, хто мав протиріччя із Римом. Як продемонстрували наступні події, Барка, пропонуючи ідентифікувати себе з міфологічною фігурою, зумів створити коаліцію із значної кількості незадоволених римлянами народів, навіть незважаючи на те, що деякі з них були в поганих стосунках між собою. Для такої особистості, як Ганнібал, котрий загалом не вирізнявся особливим благочестям (*nulla religio*, згідно характеристики Тіта Лівія (Liv. XXI. 4. 9), вдале використання релігійних мотивів на користь військовій стратегії виглядає чималим досягненням. Ганнібал розпочав війну із низки кроків щодо військового та матеріально-технічного забезпечення майбутньої кампанії, а також привів у дію



*Рис.4.* Найм карфагенянами іспанських військових контингентів

союзників, яких здобув за попередні роки свого правління в Іспанії. Поряд із багаточисельною і професійною армією та здібними офіцерами, Барка спирався на тісні зв'язки з іберійськими аристократичними родами (рис.4). Мало відомо про умови карфагенських договорів із іспанськими народами. Ми знаємо, що Газдрубал, а згодом Ганнібал одружилися на іберійках. Подібні жести дозволили полегшити визнання населенням Піренейського півострова баркідських претензій на владу. Зокрема, Ганнібала підтримали найвпливовіші вожді іспанських племенних союзів: Едеко, Индибіл та Мандоній [7, с. 131; 35, р. 30-43]. Це дало можливість мобілізації значної кількості місцевих контингентів.

Можна припустити, що набір іберійських воїнів у армію Баркідів здійснювався кількома способами. Насамперед, це було загальне вербування племен півдня півострова, території колишнього Тартеського царства. Ібери з цих місцевостей традиційно служили на постійній основі, в залагах та прикордонних військах. Швидше за все, вони повинні були воювати лише на своїх рідних теренах, оскільки при намаганнях відрядити їх у далекі військові походи обурювалися й були близькими до бунту. Зокрема, ні Ганнібалу в 218 р. до н. е. (Polyb. III. 7), ні Газдрубалу в 208 р. до н. е. (Liv. VII. 36. 7) не вдалося переправити їх до Італії. Найбільше ж іспанських військ пунійці отримували в якості найманців. Інколи їм платили

грошима, наприклад, у разі гарнізонної служби за межами Піренейського півострова. Саме таку винагороду отримали 10000 іберів, надісланих Ганнібалом для охорони Карфагена та інших африканських міст [4, с. 165]. Проте, частіше вони воювали за частку від трофеїв і можливість отримати земельні наділи. Загалом прагнення здобуття землі було превалюючим серед найманців, які походили з найбідніших прошарків своїх племен, й іншої можливості забезпечити собі безбідне життя в них не було.

Окрім вербування союзників, карфагенська стратегія засновувалася на двох додаткових основах. Важливим було забезпечити вагомі військові успіхи в Італії, щоб не випустити більшу частину римських легіонів за межі Аппенінського півострова. Крім цього, потрібно було організувати постійний потік грошей і поставок, для підтримки воєнних успіхів. Саме з цієї причини Газдрубал Барка залишився в Іспанії. Маючи у своєму розпорядженні значні військові контингенти він повинен був забезпечити лінії безперервного постачання. У шахтах держави Баркідів видобувалося більше ста тон срібла на рік, чого вистачало не лише на функціонування італійських та іспанських військ, але й на переведення значних фондів безпосередньо в Карфаген [15, р. 107-126]. До речі, традиційно недооціненими в історіографії залишаються сільськогосподарські ресурси самої метрополії, хоча, як видно із ситуації, яка склалася після завершення війни, місто, обмежене лише своєю хорою зуміло в рекордні строки виплатити величезну контрибуцію в 10000 талантів (Liv. XXXIII. 47. 2). Цей факт красномовно свідчить про економічну могутність Північної Африки.

Мобілізація карфагенських ресурсів відбулася відносно швидко і доволі гладко. Хоча в 218 р. до н. е. військам братів Сципіонів вдалося закріпитися у північно-східній Іспанії, блискавичні перемоги Ганнібала при Тицині (218 р. до н. е.), Требії (218 р. до н. е.) і Тразіменському озері (217 р. до н. е.), дозволили залучити до антиримської коаліції значну кількість союзників із кельтів Траспаданської Галлії. Варто зазначити, що джерела які описують хід Другої Пунічної війни в значній мірі демонструють лише операції Ганнібала, ми маємо неповну і спотворену картину бойових дій, яка не демонструє більшість заходів Карфагена, спрямованих на перемогу. Безсумнівно, Ганнібал був головним і найталановитішим пунійським воєначальником, проте поряд із ним билися інші полководці, котрі командували у визначних битвах, маловідомих нам, через прогалини в джерельній базі. Подібне обмежене уявлення часто викликає думки, ніби Ганнібал одноосібно керував усіма бойовими діями, однак це було не так. Зокрема, саме Рада Карфагена встановлювала військові цілі, керувала зовнішньою політикою, ратифікувала договори, узгоджувала операції на різних «фронтах» конфлікту, управляла розподілом поставок та підкріплень [36, р. 112] (рис. 5).

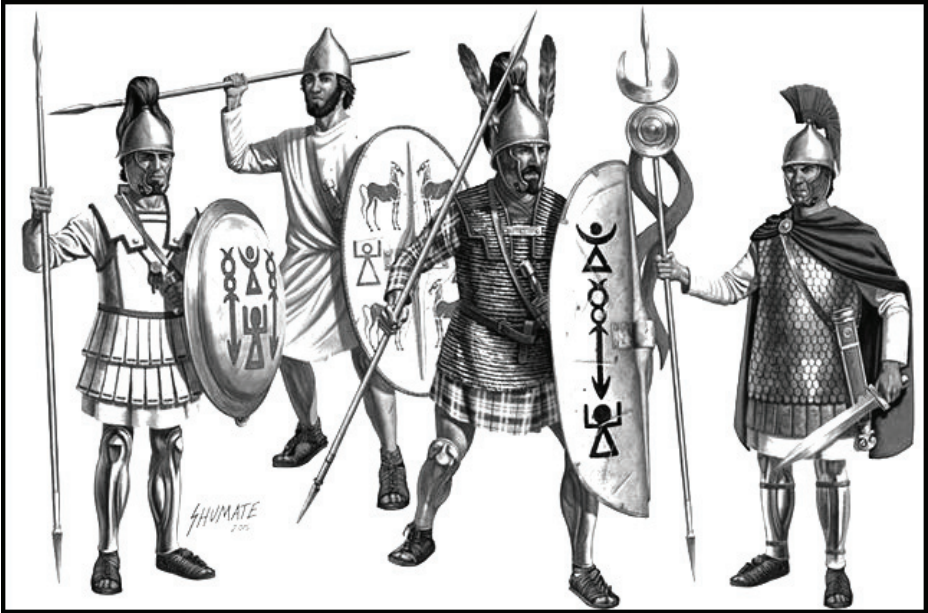


Рис.5. Карфагенська піхота кінця III ст. до н. е. Реконструкція Дж. Шумейта

Після блискучої перемоги над римлянами при Каннах (216 р. до н.е.) Ганнібал відмовився від надзвичайно успішної до того моменту стратегії мобільної війни й зосередився на забезпеченні власних позицій на півдні Аппенінського півострова. Загалом, як в античних джерелах, так і у сучасних дослідженнях часто висловлюється думка, згідно якої, саме нерішучість Барки після цієї битви й відмова йти на Рим коштувала пунійцям кінцевої перемоги. Квінтесенцією подібних міркувань є вислів, який Тит Лівій приписує Магарбалу після битви при Каннах «Ти знаєш, як перемагати, Ганнібал, однак, не знаєш, як скористатись перемогою...» (Liv. XXII. 44).

На нашу думку, більш вірною і близькою до історичної реальності є інша інтерпретація. Якщо оцінити значення битви більш тверезо, то стає зрозумілим, що хоча Ганнібал був здатен здобувати блискучі перемоги, домінувати на полі бою, але завдавати поразок римській армії, значною мірою вдавалося за рахунок великих втрат із боку пунійців. Якщо порівнювати матеріальні та людські ресурси сторін, то втрати Ганнібала пропорційно були значно більшими, ніж це впливає із виключно числового аналізу. Армія Барки була значно зменшена в результаті жорстокого зіткнення. Як наслідок, він не був в змозі продовжувати наступальну війну у своєму старому стилі. Таким чином, пошук політичних рішень після Каннської перемоги, говорять не про його некомпетентність, як

державного діяча і полководця, а, навпаки, свідчать про протилежне. Саме закріплення на нових територіях дало можливість карфагенській армії отримати вкрай необхідний перепочинок, та поповнення ресурсами. Незабаром римляни були змушені воювати на декількох фронтах одночасно. Безсумнівно, Ганнібал уважно вивчав кампанію Пірра в Італії і розумів причини поразки епірського царя. Останній, незважаючи на чимало виграних битв, зазнав політичної поразки, тому що йому не вдалося залучити достатню кількість союзників. У схожій ситуації опинився Карфаген у часі Першої Пунічної війни, коли йому довелося нести весь тягар бойових дій самотужки. Щоб уникнути цього, Ганнібал зробив все, що тільки міг для створення спрямованої проти Рима італійської коаліції із центром в Кампанії, Апулії і Брутії.

Під враженням від перемоги при Каннах декілька міст в Самніумі, Луканії, Брутії, Апулії дійсно одразу приєдналися до карфагенян. Особливо показовим був перехід на бік Ганнібала Капуї, другого за величиною міста Італії, розташованого у центрі найродючіших земель Апеннінського півострова. Капуя зберегла повну внутрішню автономію та обіцянку захисту від Рима. Причини союзу з Карфагеном були очевидними. Амбітне місто прагнуло позбавитись від влади римлян та відігравати провідну роль у визначенні майбутнього Південної Італії (Liv. XXIII. 10. 2) [4, с. 192; 22, р. 126].

Подібні мотиви підштовхнули до союзу з Карфагеном і македонського царя Філіппа V, який був доволі вороже налаштований до римлян внаслідок їх неодноразових вторгнень в Іллірію. Тому нема нічого дивного, що під впливом пунійських успіхів монарх в 215 р. до н. е. увійшов в антиримську коаліцію, заключивши договір, котрий затвердили аристократи, які знаходилися при Ганнібалі, а також всі пунійці, які воювали в його армії (Polyb. VII. 9). Хоча цей союз не надто вплинув на стратегію Барки, він змусив квіритів зосередити значні сили в Адріатичному морі. Згаданий договір дослівно передається Полібієм і є чи не єдиним документом по якому можна судити про істинні цілі баркідської політики, без спотворень проримської пропаганди [14, р. 370; 15, р. 102-103; 36, р. 240-246].

«Воєначальник Ганнібал сказав і всі перебуваючи при ньому члени Карфагенської Ради старійшин, і всі карфагеняни, які брали участь в його поході: згідно з рішенням вашого і нашого, ми бажаємо перебувати в клятвеній дружбі і благоволінні, як друзі, родичі і брати, щоб цар Філіпп, македонці і всі інші елліни, що знаходяться в союзі з ними, охороняли самодостатніх карфагенян і воєначальника Ганнібала, і тих, які знаходяться при ньому, і підвладні карфагенянам народи, і всіх, що живуть під одними законами з ними, і жителів Утіки, і всі міста і народи,

покірні карфагенянам, воїнів і союзників, і всі міста і народи в Італії, Кельтіці й Лігурії, як тих, з якими нас тепер пов'язує дружба, так і всіх тих, з якими ми вступили б коли-небудь в дружбу і союз в цій країні. Цар Філіпп, македоняни і інші елліни-союзники повинні бути захищені, і беруть участь у війні карфагенян, жителів Утіка, усіх міст і народів, покірних карфагенянам, союзниками і воїнами, а рівно із усіма дружніми нам містами і народами в Італії, Кельтіці і Лігурії, і всіма іншими у цих частинах Італії, з якими ми вступили б у союз. Ми не повинні зломислити один на одного, вдаватися до підступів один проти одного; з усією ревністю і благом, без хитрості і злого умислу ми, македонці, повинні бути ворогами для ворогів карфагенян, за винятком царів, міста і гавані, з якими єднає нас клятвена дружба. І ми, карфагеняни, повинні бути ворогами для ворогів царя Філіппа, за винятком царів, міст і народів, з якими єднає нас клятвена дружба. І ви будьте нашими союзниками у війні, яку ми ведемо з римлянами, доки боги не дарують нам і вам перемоги. Ви ж, карфагеняни, повинні допомагати нам, македонянам, доки буде потреба в тому, і так, як ми спільно визнаємо. Якщо боги дарують нам перемогу у війні проти римлян і їх союзників, якщо тоді римляни побажають увійти в дружбу з нами, ми погодимося на це з тим, щоб така ж дружба була у них і з вами, щоб римляни ніколи не піднімали війни проти вас, і не панували б над керкірянами, аполлонітянами, епідамнійцями, а так само над Фаросом, Дімалою, Парфіпами і Атінтанеєю. Вони ж зобов'язані будуть повернути Деметрію Фароському всіх його підданих, які тільки перебувають у межах Римської держави. Якщо ж римляни підуть війною на вас або на нас, то ми зобов'язуємося допомагати один одному у війні, доки буде потреба в тому однієї або іншої сторони...» (Polyb. VII. 9. 18-20).

Із наведеного уривку стає зрозуміло, що Ганнібал не мав наміру зруйнувати Рим. Карфагеняни не ставили під сумнів майбутнє існування Римської держави, а планували лише зменшити її вплив та панування над Апеннінським півостровом. Тобто головною ціллю пунійської стратегії було не абсолютне домінування, а, швидше за все, забезпечення певного балансу сил, на зразок того, який встановився в Східному Середземномор'ї під впливом еллінізму [33, р. 50]. Плани Баркідів не несли жодного відбитку ейфорії блискучих перемог на італійській землі. Навпаки, як випливає із тексту, пунійці цілком реалістично оцінювали власні сили і військовий потенціал противника. Проте, в очах римських сенаторів зовнішня політика могла бути успішною лише тоді, коли прямі конкуренти розгромлені і встановлена абсолютна гегемонія у регіоні [30, р. 264]. На протигагу цьому, карфагеняни виходили із принципів партнерства із союзниками.

Подією, яка мала для карфагенян значення навіть більше ніж альянс із Македонією, стала смерть тирана Сіракуз Гієрона, вірного союзника Рима, починаючи із Першої Пунічної війни. Карфагенська дипломатія зробила все можливе, щоб умовити місто пристати до коаліції. Вирішальним фактором стало посольство Гіппократа і Епікіда, двох греків, які служили в якості командирів середньої ланки у армії Ганнібала. Саме їм вдалося, після організації серії повстань і внутрішніх потрясінь, забезпечити перехід Сіракуз на бік Карфагена (Polyb. VII. 5. 1-3; Liv. XXIV. 6. 1-3) [24, р. 351]. Гіппократ і Епікід були обрані стратегами (στρατιώτας). Вказані події серйозно вплинули на хід бойових дій, оскільки змусив римлян посилити військову присутність на Сицилії і, одночасно, почали відчувати гостру недостачу провізії, через припинення постачання зерна з острова.

Проте, навіть на піку свого успіху Ганнібал вимушений був усвідомити, що відпадання міст від Рима має свою межу. Латини, етруски, сабіняни, умбри і піцени, а також більшість кампанців залишились вірними. Один із найбільших італійських портів Неаполь витримав кілька спроб штурму карфагенянами. В додаток до цього, армія Баркідів яка окупувала південь Італії стикнулася з низкою оперативних проблем. Ганнібал змушений був розмістити гарнізони у союзних містах, щоб захистити їх. Водночас, це значно зменшувало його мобільність, тим паче, враховуючи необхідність нових наступальних операцій для розширення своєї зони впливу. Південноіталійська пунійська армія не була настільки чисельною, щоб виконати цю подвійну вимогу. Римляни, котрі також усвідомили цю дилему Ганнібала, стали всіма силами уникати відкритих зіткнень із ним, натомість постійно нарощуючи сили оточення. Внаслідок цих політичних і військових обмежень, Барка поступово втрачав ініціативу, все більше занурюючись у в'язку партизанську війну. Для повноти картини варто згадати ініціативу Ганнібала по створенню нової валюти для італійських міст, яка повинна була замінити римський грошовий стандарт, тим самим звільнивши від економічної залежності [28, р. 77].

В 213 р. до н. е. Ганнібал досяг нових дипломатичних успіхів. Тарент, найбільший італійський порт перейшов на його бік. Обурені жорстоким поведінням римлян із їхніми заручниками, тарентійці впустили у місто карфагенську армію (Polyb. VIII. 24-34; Liv. XXXV. 7-11). Проте акрополь, а також контроль над гаванню залишились в руках римлян.

Яку ж підтримку отримував Ганнібал й інші Баркідиди від Карфагена? Зрозуміло, що чітка координація і безумовна співпраця були критично важливі для успішного ведення війни. Карфаген, якому не загрозувала небезпека, у першу чергу повинен був отримувати з усіх кінців держави ресурси і займатися їх розподіленням. Крім того, постійно доводилося

займатися вербовкою та наймом нових військових контингентів і транспортувати їх на місця бойових дій. Одне з найчисельніших підкріплень метрополія відправила відразу після перемоги при Каннах, при чому Магон Барка особисто прибув із Апенінського півострова, щоб прийняти командування над новими військами. Однак, їх направили не в Італію, а в Іспанію, в надії укріпити ослаблені позиції там (Liv. XXIII. 11-13).

Ведення війни принесло Карфагену величезне економічне навантаження, в той час як домінування римського флоту на морі перешкождало ефективній доставці ресурсів. Подібна ситуація неминуче призвела до зростання соціального напруження. Політика Баркідів завжди була неоднозначною, незважаючи на те, що вони мали беззаперечну підтримку у більшості населення (Liv. XXIII. 12-13). Перші видатні успіхи Ганнібала, безсумнівно, повернули пунійцям почуття власної величі, яке суттєво похитнулося після попередньої війни з Римом. Однак, чим довше триває війна і чим менша надія на її триумфальне завершення, тим більш похмурі настрої ростуть у суспільстві. Зокрема, відкриття нових «фронтов», збільшення поставок і підкріплень, неминуче викликало невдоволення.

Враховуючи недостатність джерел, важко встановити справжній ступінь розбіжностей між Баркідами і політичними елітами Карфагена. Можна припустити, що вони існували. Коренем протистояння були стратегічні пріоритети війни. Для багатьох пунійських політиків найважливішим був контроль над Сицилією, Сардинією та Корсикою, а успіхи в Італії вторинними, особливо після того, як стало зрозуміла, що римська політична позиція залишається незламною незважаючи на катастрофічні поразки. Проте, розбіжності між карфагенянами ні в якому разі не слід тлумачити так, як це робить Корнелій Непот, згідно якому, Ганнібал міг би з легкістю перемогти, якби не спротив його співвітчизників (Nep. Hann. I). Найкраще зрозуміти справжню суть суперництва допомагає пасаж Полібія про дружбу Ганнібала із представником антибаркідської партії Магоном Самнітом: «говорили про величезну ніжність, якою вирізнялися їх взаємні відносини із ранньої юності, про те, скільки міст в Італії і Іберії завоював кожен з них частково силою, частково внаслідок покірності жителів, але при цьому вони жодного разу не брали участь разом в одному і тому ж, та завжди намагалися перехитрити один одного навіть більше, ніж ворога, щоб тільки не зустрічатися при взятті міста та уникнути сварки через поділ здобичі, бо кожен з них хотів би отримати більше за іншого...» (Polyb. IX. 25).

У 217 р. до н. е. відразу після здобуття перших перемог на римлянами, Рада Карфагена планувала відправити Газдрубала Барку на допомогу брату, щоб закріпити успіх. Проте успіхи братів Сципіонів на Піренейському півострові завадили цим планам, змусивши пунійців нарощувати сили в



Іспанії. В 213 р. до н. е. Карфаген, узгодивши ці дії із Ганнібалом, направив на Сицилію баркідського полководця Гімількона з 25000 воїнів. Він зумів захопити місто Агрігент в центрі острова, однак не зміг зняти римську облогу з Сіракуз. Подібні дії підтверджують послідовне дотримання карфагенянами своєї першопочаткової стратегії, про яку йшлося вище. Метою пунійців було недопущення бойових дій в Північній Африці за будь-яку ціну. Щоб досягнути її передбачалося не ставити все на кін в італійській кампанії, а одночасно розтягти римські сили по різних театрах війни, виснажуючи ворога й не дозволяючи йому загрожувати безпосередньо хорі Карфагена. Очевидно, що подібна стратегія вимагали граничного напруження усіх сил, повної мобілізації людських та матеріальних ресурсів, які безнадійно поступалися римським. Це постійне перенапруження в кінцевому рахунку привело до поразки пунійців, оскільки у них не було ні необхідної щільності населення, ні достатніх резервів, щоб протистояти Риму на довгій дистанції.

Доки трималася система альянсів, створена завдяки блискучим перемогам Ганнібала, ресурсів вистачало. Втрата пунійцями Сіракуз (212 р. до н. е.), Капуї (211 р. до н. е.), Тарента (209 р. до н. е.) і, найголовніше, захоплення Сципіоном Нового Карфагена (209 р. до н. е.), підірвали економіку Карфагена, а втрата Іспанії у результаті битви при Ілліпі (206 р. до н. е.) знаменували її остаточний крах. Після перемир'я Рима і Македонії (205 р. до н. е.) та повернення Ганнібала з Італії (203 р. до н. е.) виникла зовсім нова ситуація.

Результат війни тепер повинен був вирішитися у Африці, де невдовзі з'явилися римляни, знайшовши підтримку у низки місцевих племен. Між нумідійськими царями Сіфаксом і Масінісою були складні та неоднозначні відносини із Карфагеном [26, р. 415-418]. Інколи вони з власними загонами воювали в армії Баркідів, але досить часто й здійснювали набіги на пунійські території. Після поразки карфагенян в Іспанії Масінісса переметнувся на протилежний бік, сподіваючись на укрупнення свого царства (Liv. XXVIII. 35). Таким чином, римляни отримали важливого союзника в тилу карфагенян. Пунійці зробили все, щоб забезпечити лояльність Сіфакса, котрий також схилився до союзу із Римом. Газдрубал бен Гісгон видав заміж за царя свою дочку Софонісбу та за допомогою дипломатичних зав'язків зумів мобілізувати більшість нумідійських племен під знамена Карфагена. Одночасно йому вдалося наwerbувати на Піренейському півострові значну кількість кельтберських найманців.

Хора Карфагена була набагато вразливішою для нападу, ніж інші театри війни. Присутність ворожих армій у Північній Африці завжди тягла за собою зменшення підтримки місцевих лівійських племен, котрі часто

намагалися здобути самостійність від пунійської влади. Саме Газдрубал бен Гісгон зумів запобігти цьому в часи Другої пунічної війни своєю активною дипломатичною діяльністю [23, р. 231; 34, р. 341]. Проте, карфагенські ресурси все одно були занадто мізерними для того, щоб протистояти римському вторгненню. Навіть геніальності Ганнібала, котрий повернувся на Батьківщину, виявилось недостатньо для перемоги у такій ситуації.

Після поразки при Замі-Наррагарі (202 р. до н. е.) Карфаген послав до Сципіона делегацію для обговорення мирного договору. Пунійці відмовились від володінь в Іспанії, середземноморських островів, а також передали частину африканських територій Масініссі. Крім цього, карфагеняни зобов'язались повернути римлянам всіх військовополонених і дезертирів, та відмовитись від використання бойових слонів. Військовий флот скорочувався до десяти кораблів. Найболючішим ж було перетворення Карфагена на «союзника» Рима. Пунійці зберегли право керувати своїми внутрішніми справами, однак можливість будь-яких зовнішніх зносин значно обмежилась. До прикладу, пунійці зобов'язувалися допомагати римлянам у разі війни і не вести жодних бойових дій за межами Африки. Нарешті, потрібно було виплати величезну контрибуцію розміром у 10000 талантів (Polyb. XV. 17-19; Liv. XXX. 37. 1-6; App. Lib. 54). Таким чином, Карфаген, ще донедавна був наймогутнішою державою Західного Середземномор'я, став залежним від римлян. Всі прагнення і політичні кроки, спрямовані на досягнення величі відійшли у минуле.

У підсумку, можна констатувати, що хоча Карфаген був олігархічною торговою державою, саме активна політика еллінізованої військової еліти, котра належала до фракції роду Баркідів, визначила долю міста. Баркіди, відчуваючи поступове посилення Рима, який все більше загрожував самому існуванню Карфагена, кинули виклик італійському місту. Ганнібал, врахувавши досвід попередників, спирався на стратегію створення обширної антиримської коаліції й примушення противника до миру на умовах нового балансу сил. У кінцевому рахунку організація системи союзів, котра охопила майже все Середземномор'я, мобілізація величезних матеріальних та людських ресурсів, блискучі військові перемоги виявилися марними. Однак, Рим був настільки близьким до остаточної поразки, що продовжував боятися відродження навіть через декілька поколінь, що й стало причиною остаточного знищення пунійської столиці.

*Джерела та література:* 1. Вейцківський І. Зовнішня політика країн Західного Середземномор'я в 264-219 рр. до н. е. – Львів, 1959; 2. Дриди Э. Карфаген и Пунический мир. – М., 2008. 3. Козак А. Причины и предпосылки Второй Пунической Войны (218-201 гг. до н. э.) в контексте междивилизационного

противостояния Карфагена и Рима // Диалог двух культур Востока и Запада через призму единства и многообразия: Древний Мир, Средневековье, Новое и Новейшее время. – Екатеринбург, 2016. – С. 247-256; **4.** Лансель С. Ганнибал. – М., 2002; **5.** Машкин Н. Последний век пунического Карфагена // ВДИ. – 1949. – № 2. – С. 32-39; **6.** Циркин Ю. История Древней Испании – СПб., 2011; **7.** Никольский А. Карфагенская армия эпохи Пунических войн // Воин. – 2005. – № 2. – С. 1-3; **8.** Acquaro E. Due fonti desuete per le antichità puniche // Bursas. – 2003. – № 1. – P. 7-12; **9.** Ameling W. Karthago. Studien zu Militär, Staat und Gesellschaft. – München, 1993; **10.** Barcelo P. Hannibal. – München, 1998; **11.** Barcelo P. Hannibal. Stratege und Staatsmann. – Stuttgart, 2004; **12.** Barcelo P. Einige Bemerkungen zur karthagischen Aristokratie // Historische Zeitschrift. – 2008. – № 47. – P. 253-276; **13.** Blazquez J. Los Bárquidas en la Península Ibérica // Historia de España Antigua. – Madrid, 1991. – P. 450-455; **14.** Brown A. After Cannae // Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte. – Jul., 1959. – Vol. 8. – № 3. – P. 365-371; **15.** Christ, K Hannibal. – Darmstadt, 2003; **16.** Errington R. Rome and Spain before the Second Punic War // Latomus. – 1970. – № 29. – Bd. 1. – P. 25-57; **17.** Geus K. Prosopographie der literarisch bezeugten Karthager // Orientalia Lovaniensia Analecta. – 1994. – St. Ph. 13. – P. 93-114; **18.** González Wagner C. Fenicios y cartagineses en la Península Ibérica: Ensayo de interpretación fundamentado en un análisis de los factores internos. – Madrid, 1983; **19.** Gsell S. Histoire Ancienne de l’Afrique du Nord. – Paris, 1928. – T. 2; **20.** Hoyos D. Unplanned Wars: The Origins of the First and Second Punic Wars. – Berlin, 1998; **21.** Hoyos D. Barcid ‘Proconsuls’ and Punic Politics, 237-218 BC. // Rheinisches Museum für Philologie. Neue Folge. – 1994. – Bd. 3/4. – P. 246-274; **22.** Hoyos D. Hannibal’s dynasty. Power and politics in the western Mediterranean, 247 – 183 BC. – London, 2003; **23.** Huss W. Die Karthager. – München, 1990; **24.** Huss W. Karthago. – München, 1995; **25.** Kahrstedt U. Geschichte der Karthager von 218-146. – Berlin, 1913; **26.** Lancel S. Carthage: A. – Oxford, 1997; **27.** Lehmann K. Die Angriffe der drei Barkiden auf Italien. – Leipzig, 1905; **28.** Manfredi L. Carthaginian policy through coins. – Rome, 1999; **29.** Meister K. Einführung in die Interpretation historischer Quellen. Schwerpunkt Antike, –Wien, 1999. – Bd. 2.; **30.** Rupke, J. Domi militiae. Die religiöse Konstruktion des Krieges in Rom. – Stuttgart, 1990; **31.** Scardigli B. I Trattati Romano-Cartaginesi. – Pisa, 1991; **32.** Seibert J. Hannibal. – Darmstadt, 1993; **33.** Schmitt H. Die Staatsverträge des Altertums. – München, 1969. – Vol. 3: 338-200 v. Chr.; **34.** Schmitt T. Hannibals Siegeszug. Historiographische und historische Studien vor allem zu Polybios und Livius. – München 1991; **35.** Sculard H. The Carthaginians in Spain // The Cambridge Ancient History. – Cambridge, 1989. – Vol. 8: Rome and the Mediterranean to 133 BC. – P. 17-43; **36.** Seibert J. Forschungen zu Hannibal. – Darmstadt, 1993; **37.** Sumner G. Roman Policy in Spain before the Hannibalic War // Harvard Studies in Classical Philology. – 1968. – № 72. – P. 205-246; **38.** Villaronga L. Las Monedas Hispano-Cartaginesas. – Barcelona, 1973; **39.** Wollner B. Die Kompetenzen der karthagischen Feldherrn. – Frankfurt-am-Main, 1987.